

Prilikom razmatranja ruske religiozno-filosofske misli početkom XX-og vijeka nemoguće je izostaviti figuru V.V. Rozanova (1856 -1919) jednog od najzanimljivijih ruskih mislilaca, književnika, publicistu i zajedno sa D.S. Mereškovskim, osnivača i najznačajnijeg predstavnika intelektualnog pravca “nova religiozna svijest” koji je nastao na razmeđu XIX-og i XX-og vijeka. Za razliku od Solovjova i Fjodorova on nije bio opsjednut utopističkim projektima spasenja čovječanstva i kosmosa već se pribojavao nadolazećeg “kraja istorije”. Umjesto velikih filozofskih tema i riječi on stavlja u prvi plan ono za šta njegovi savremenici i prethodnici nijesu imali sluha a to je akustika prizemnih, niskih i efemernih vibracija individualnog i privatnog života poput pola, erotizma, imoralizma, braka, porodice (na jednom mjestu on će decido izjaviti da je kod njega “na porodici i rodu sve utemeljeno”). Njegovo filozofsko interesovanje bilo je skoncentrisano ne na nebo već na ono “dolje” što je platonovska refleksija demonizovala kao predrefleksivno i dostojno prezira, htosko, tamno, neobjašnjivo i nepoznato jednom riječju “pećinski život”. To je presedan u ruskoj filozofiji. Prije i posle Rozanova niko od ruskih filozofa nije smisao života tražio i situirao u sferu neponovljivih doživljaja svog ličnog, intimnog iskustva.” Smisao nije u vječnom, smisao je u trenucima“- reći će on na jednom mjestu. Njegov izbor i ono najdragocjenije za njega je bila ljubav prema ženi, porodici i djeci. Rozanov je u svom stvaralaštvu uspio da spoji ono naizgled nespojivo i što nikom do njega nije pošlo za rukom u ruskoj filozofiji i literaturi: mistiku i pravoslavlje svakodnevnog života, kulturu i rod, metafiziku i erotiku, Bog i pol, amoralizam i apologiju porodice kao najveće životne vrijednosti. Zbog toga je poznanstvo sa njegovim idejama neophodno radi što boljeg razumijevanja ruskosti ruske filozofije i kulture. Bez njega bi ruska ideja bila “nepotpuna, dosadna i beživotna”. (A. Guljiga)”. Veoma je teško fiksirati i uobičajenim filozofskim pojmovima i terminima izraziti ono što je Rozanov napisao budući da njegova misao ne pripada ni jednoj od poznatih pravaca i škola u ruskoj filozofiji kao što su slovenofilstvo, metafizika svejedinstva, personalizam, intuicionizam ili egzistencijalizam. Neordinarnost i specifičnost njegovog “umjetničkog” i “slikovitog” stila mišljenja ogledala se u spontanosti, aforističnosti, intimnosti, iracionalnosti, anarhičnosti, nesistematičnosti, nediskurzivnosti, principijelnoj nedoslednosti, odsutstvu dijalektičnosti. I sve to iz razloga kako on kaže svoje vlastite unikalne i protivrječne “nature”, duše, koja je “isprepletana prljavštinom, nježnošću i tugom”. Zapisivanje onog što je, prije svake ideje, programa ili nacrt, bilo u glavi i osjećanjima u momentu rađanja određene misli, intuicije, osjećanja ili slike pridavalo je njegovom načinu mišljenja nedisciplinovanost i prirodnost te stoga je Rozanov bio nepostojan, promjenljivih pogleda, neuhvatljiv i nepredvidiv. Polifonija i kakofonija njegovih misli nije ostavljala prostor ni za kakvu jednoznačnu filozofsku poziciju ili princip. Njegov princip je bezprincipnost. Pa ipak i takva, duboko lična, impresivna i intimna misao obojena osjećanjima radosti, tuge, očaja, bola, ironije i saosjećanja ne može biti okarakterisana kao apsolutno iracionalna tj. kao ustanak i borba protiv racionalnosti kao kod V. Erna ili pak neobuzdana i sveuništavajuća mržnja prema umu kao kod L. Šestova. Rozanov je u potpunosti opsjednut svojim djelom i nezainteresovan za tradicionalne filozofske animozitete i ratove. I opit istine kod njega ima lični i intimni prizvuk i osjećaj. Istinu treba “pogoditi”, sa njom je “toplo” i “dobro” a sa lažju je “hladno”, “gladno”, “neukusno”. U istom duhu Bog kao najveća istina je ono “najtoplije” za Rozanova. “Sa Bogom mi je “toplije od ičega”. Sa Bogom mi nikada nije dosadno i

hladno".U njegovom stvaralaštvu dominira lični i egzistencijalni princip dok se pristup u tumačenju fenomena bazira na njihovoj estetičko- psihološkoj hermeneutici.

Filosofski prvjenac Rozanova izašao je 1886.g. pod nazivom "O razumijevanju"ostao je skoro neprimijećen kako od ondašnje stručne filofske javnosti tako i od strane čitalaca.Jedino će K.Leontjev visoko ocijeniti ovaj njegov rad.U pomenutom, po uvidu Zenjkovskog, jedinom čisto filofskom radu, Rozanov distingvira značenje pojmova saznanje i razumijevanje.Saznanje je vezano za konkretne činjenice do kojih dolaze različite nauke.Um stvara sisteme i sheme pomoću kojih sistematizuje mnoštvo činjenica i na taj način dolazimo do objašnjenja i znanja. Za razliku od njega razumijevanje daje integralnu sintezu znanja u obliku smisaone cjeline koja transcendirá granice nauke i uma i povezuje čovjeka i bivstvovanje. "Razumijevanje" po Rozanovu je ne samo gnoseološki nego i ontološki princip sposoban da odredi cjelovitost znanja i bivstvovanja, jedinstvo "onog ko saznaje, saznanja i onog što se saznaje".Upravo zahvaljujući svojoj izvornoj bićevitosti razumijevanje povezuje dva paralelna svijeta,svijeta bivstvovanja i uma prevladavajući na taj način dualizam nauke i apstraktne filofske.1894. god. pojavljuje se knjiga "Legenda o Velikom inkvizitoru F.M. Dostojevskog" koja će izazvati veliku pažnju i donijeti popularnost Rozanovu.U njoj on analizira stvaralaštvo svog omiljenog pisca koji je izvršio veliki uticaj na njegovo duhovno formiranje.Nazivajući ga najvećim psihologom i neprevaziđenim "analitičarem ljudske duše" Rozanov svoje djelo započinje razmatranjem glavnog pitanja pravoslavne i svekolike hrišćanske filofske kojeg je pokrenuo Dostojevski a to je pitanje o besmrtnosti čovjeka.Citiraćemo najvažnije mjesto iz te knjige koje je od fundamentalne važnosti za razumijevanje filofske pogleda Rozanova."Žudnja za besmrtnošću, za zemaljskom besmrtnošću je najneobičnije i naj očiglednije čovjekovo osjećanje.Vjerovatno zbog toga mi tako volimo djecu,bojimo se za njihov više negoli za svoj život i radujemo se kada doživimo njihovu djecu vežući se za njih jače nego za sopstvenu.Čak i u trenucima najviše sumnje u zagrobni život mi nalazimo ovdje neku utjehu."Neka mi i umremo samo da ostanu naša djeca a posle njih njihova djeca"- govorimo mi u svom srcu grleći nam dragu zemlju".Upravo ovdje on formuliše svoju magistralnu temu koja će suštinski odrediti njegovo filofsiranje a to je kult porodice i rođenje djece.

1. ONTOLOŠKE ODREDNICE FILOSOFIJE ROZANOVA: BOG, POL I PORODICA

Centralni pojam Rozanovljeve ontologije jeste Bog.Međutim njegov Bog nije ni Bog Platona i Spinoze, ni Hegelov i Solovljev Bog, niti hrišćanski Bog-Isus Hristos ili pak Fajerbahov „očovječeni Bog“ (fermensclihen des Gottes).Bog Rozanova ne posjeduje ni duhovne ni intelektualne ili pak neke druge apstraktne attribute već Bog koji se spustio na zemlju i preselio u sferu čovjekovog intimnog mikrosvijeta tj. mistifikovane stvarnosti svakodnevnog života, Bog kojeg doživljavamo i srećemo u našem psihičkom,emocionalnom, svakodnevnom i isključivo individualnom iskustvu.Stoga Rozanov i priznaje da mu je svojstven „svojevrsni fetišizam sitnica“.Sitnice su moji bogovi.Sitnice su „paučine bivstvovanja“, uvijek važna „prolaznost“.Ono metafizički značajno i relevantno sadržano je u onom svakodnevnom i prolaznom.U ličnom opitu našeg svakodnevnog života nalaze se zrna vječnih i božanskih istina.Otuda očaranost i fascinacija svim onim što nam se dešava u svijetu, čudesnim sjajem zemaljskog života koji ima vječno i neprolazno značenje. U filofsiji života Rozanova ono „sada“ i „ovdje“, trenutak ljudskog bivstvovanja, je najveća svetinja života.Njegove knjige „Osama“, „Opala

lišća“, „Prolazno“, predstavljaju dnevničke bilješke, nedovršene rukopise koji kao da su tek nastali. Ščepati slučajnu misao, fiksirati je i shvatiti, otkriti novi pristup, uhvatiti nove nijanse u smislu -to su bile hermeneutičke zamisli i metode u raskrivanju životno važnih istina. Svekoliki njegov duhovni credo mogao bi se izraziti kao himna magnovenju i pokušaj da se taj mig neponovljivog stvaralačkog bivstvovanja „zaustavi“, zgrabi i sakrifikuje. Takva sazajno teorijska pozicija generisala je mnoštvo različitih interpretacija problema u individualnoj svijesti Rozanova i davala mogućnost detektovanja novih problema a samim tim i mnoštva njihovih različitih tumačenja.

Disperzija i transkripcija božanskog u svjetovnost, u sferu empirijskog i psihosomatskog života čovjeka predstavlja istinski smisao njegovog bivstvovanja. Autentičnu religioznost Rozanov poistovjećuje sa domicilnim pravoslavljem čiji je medijum realno postojeća stara ruska crkva a ne neka duhovna i idealna crkva. Ono čudesno i mistično krije se i prebiva u onom svakodnevnom, običnom i rutinskom. Druga dodirna tačka neba i zemlje odnosno sveto mjesto jedinstva Boga i čovjeka je porodica. U njoj je Rozanov vidio istinsko utočište i najautentičnij oblik ljudskog života, „otadžbinu dovoljno široku i savršenu“ u poređenju sa kojom svaki drugi vid zajedništva predstavlja njeno patvorenje, desakralizaciju, beznačajnu eksteriornost i u krajnjem, iluziju i obmanu. Porodica je za njega religija i „najaristokratskija forma života“. U svojim knjigama „Porodično pitanje u Rusiji“, „Ljudi mjesečeve svjetlosti“ kao i u člancima „Brak i hrišćanstvo“ on potencira temu porodice, braka i nezakonito rođene djece. Ljubav, porodica i rađanje djece za njega je samo bivstvovanje i nikakve druge ontologije osim ontologije polne ljubavi nema i nemože biti. Sve ostalo za Rozanova ima sekundaran značaj i karakter i falsifikacija je autentične egzistencije čovjeka. Platonovska interpretacija erosa koja ima za cilj prevladavanje polne ljubavi u njenom zemaljskom obliku u istinsku i pravu, „nebesku“ ljubav kao i erotologija V. Solovjova, koja uprkos isticanju značaja principa ličnosti u pomanju ljubavi počiva na istim platonovskim temeljima, dva su pogrešna puta ljubavi budući da poriču apsolutnu vrijednost realne polne ljubavi, jedine ljubavi koju je on cijenio i u koju je vjerovao.

Ideja panerotizma koju promovise Rozanov uticala je da njegova panteistička koncepcija poprimi sasvim specifične crte koje je razlikuju od klasičnih evropskih panteističkih učenja. Naime nijedna od njih nije u seksualnosti vidjela sintetički elemenat koji povezuje Boga i čovjeka. Tako naprimjer on odbacuje plotinovsku ideju emanacije koja distancira Boga od svijeta i svekolike tvorevine u njemu. Bog ulazi u čovjekov svijet iznutra pomoću sjemena ili metafizičkih kapljica kapajući na muško i žensko u momentu njihovog sjedinjenja. Na taj način oboženje bivstvovanja se kod Rozanova realizuje paralelno sa njegovom seksualizacijom. Seksualna veza predstavlja konkretni način sjedinjenja zemaljskog i božanskog iznutra a ne odozgo nadolje kako je to tvrdio tradicionalni teizam.

2. IDEJA POLA U METAFIZIČKOJ KONCEPCIJI ROZANOVA

Međutim, po Rozanovu postoji još jedna instancija, dublja i izvornija od porodice, njena fizička i metafizička infrastruktura, fons et origo, koja na suštinski način određuje ne samo brak i nastanak porodice već i vezu porodice i ličnosti sa božanstvom a ta svetinja svih svetinja, i apoteoza besmrtnosti čovjeka je pol. Misterija pola je nešto što uzmiče svakom pokušaju njegovog fiziološkog i psihološkog objašnjenja i razumijevanja. Tajna pola se može samo metafizički razumjeti i opravdati ali ne i racionalno dokučiti. Evo kako sam Rozanov određuje taj mistički i neuzdrmivi temelj svoje filosofije u jednom svom pismu iz 1898 g. : „Čovjekov pol nije ni organ ni funkcija, ni meso ni fiziologija već stvaralački

princip...Umom se on nemože odrediti ni dokučiti ali on Jeste i svekoliko biće potiče iz Njega i od Njega“. Nedokučivost pola nije njegova bivstvovna negacija već označava maksimalnu ontološku supremaciju pola spram svekolikog bića,tj.on je najrealnije biće i najveći i najsveobuhvatniji životni princip.Pol je nerešiva zagonetka za naš um kao što je to i smisao našeg bivstvovanja. Svi instiktivno osjećaju, pisao je Rozanov, da zagonetka bivstvovanja jeste baš zagonetka nastajućeg bivstvovanja tj.zagonetka rađajućeg pola.Ovo metafizičko određenje pola je bila misaona revolucija i „kopernikanska stvar“ u stvaralaštvu Rozanova.“Ja sam jednom i zauvijek samom sebi osvijetlio i Život i Božanstvo i čovjek je za mene... postao sveto biće koje vječno bunca o nebeskom“- rezimirao on značaj svog otkrića.Dakle,čovjekova veza sa Bogom i Apsolutom ne ostvaruje se na transcendentan način , posredstvom univerzalnog i racionalnog Logosa već na najimanentniji i najintimniji način, u mračnom krilu životodavnog Erosa tj. pomoću polne ljubavi.Zahvaljujući Rozanovu interesovanje za pitanja pola, koje je dugo vremena bilo zaboravljeno u istoriji evropske kulture i filosofije najzad biva probuđeno.Po riječima Rozanova, srednjevjekovlje i zapadni puritanizam su pol neopravdano ekskomunicirali u sferu stida i grijeha.Mi možemo dodati da je i u okviru pravoslavne bogoslovsko filofske misli ova tema bila zanemarena. Iako će Frojd rehabilitovati temu pola ipak će tek Rozanov dati prvu produbljenu, metafizičku analizu pola u hrišćanskoj filosofiji.Međutim ma koliko je pomenuta tema bila hipertrofirana u stvaralaštvu „ruskog Frojda“, kako su ga neki greškom nazivali, ipak njegova apologija tjelesnosti nije implicirala nikakav filofski naturalizam, materijalizam, antiduhovnost ili pak frojdističku profanaciju Erosa.Metafizički karakter njegove filosofije pola najbolje opisuju sledeće njegove riječi: „Nema ničeg u nama, ni u mrvici nokta, kose ili kapi krvi što ne bi imalo duhovno načelo“, „pol nadilazi granice bića, on je ujedno i prirodan i natprirodan“, „pol nije uopšte tijelo, tijelo se koluta oko njega i iz njega“.Iako su neki autori pokušali da na frojdistički način protumače Rozanova ipak svi ti pokušaji su flagrantna iskrivljavanja njegovog učenja. Za razliku od Rozanova kod Frojda nema mjesta za metafiziku pola.Eros je samo inkarnaciju fizioloških,seksualnih i libidinalnih energija nesposobnih da dovedu do istinske duhovne i religiozne sublimacije koja označava transformaciju i preobražaj onog nižeg (ida) u više (super ego).Kod njega imamo desublimaciju i profanaciju viših kulturnih vrijednosti u one niže.Kod ruskog mislioca stvari stoje potpuno suprotno.Ono najniže iz frojdističke perspektive , pol, sada je “sva naša duša“ jer upravo on postaje sveto mjesto jedinstva čovjeka sa Bogom.Za Frojda je to skandalon.Veza pola sa Bogom je veća i jača od povezanosti uma i savjesti sa njim.Sama religija jeste pol.Rozanov je uporno insistirao na ideji stapanja duše, pola i Boga u religiji: „pol i prava,istinska religija imaju ne samo blizak korijen nego i korjeniti identitet, jedinstvo i kompaktnost ili tačnije cjelovitost jednog i istog bića...“ .Rozanovljeva pozicija je idealistička ali njegov idealizam je netipičan i netradicionalan.On je antispiritualan ali je erotičan, psihički i mistički.Ono što mu se najviše može zamjeriti jeste previđanje činjenice čovjekove duhovnosti koja nikako nemože da se svede na njegovo psihičko bivstvovanje kao što se i psihički život nemože redukovati na njegov polni aspekt.Pojam istinske sublimacije ipak je izostao u njegovom učenju o polu stoga je i njegova koncepcija erotskog vitalizma bila ranjiva i jednostrana. Okrenut svim svojim umom i srcem ka svemu zemaljskom i vjerujući u svetost tjelesnosti i ploti on je žudio za neposrednim spasenjem sebe samog i svojih najdražih.To je bila njegova religija.U drugu mogućnost koju mu je nudilo tradicionalno hrišćanstvo sa svojom idejom o pobjedi smrti, iskupljenju na krstu i vaskrsenju u novom tijelu sa neizbježnim rastankom sa najbližima on nije želio niti mogao da vjeruje.Za njega je hrišćanska metafizika bila neprihvatljiva egzistencijalna katastrofa, negacija života i odlazak u nebiće. Vječnost je za Rozanova bila vječnost samo ako je u službi svetosti rađanja tj. beskonačnog produžetka čovjekovog tjelesnog i zemaljskog života.Ona izvire iz pola,najdublje utrobe života koji neprekidno pulsirajući u ritmu ljubavi

bračne muzike porađa djecu koja iz pokoljenja u pokoljenje pronose njegovu slavu. Rozanov će taj svoj uvid sublimirati sledećom rečenicom : "Sve mrtvo je bez embriona a sve živo sa embrionom. Embrion razvijajući se i stvara život".

2. PROBLEM PORODICE U FILOSOFIJI ROZANOVA

Porodica kao „mali hram bivstvovanja“ i „kapelica“ predstavlja sinonim sabornosti i istinske domovine. Osim rođaka ona obuhvata prijatelje i poznanike. U pozitivne karakteristike porodičnog života Rozanov ubraja intimnost, komfor, toplotu i zaštitu od svega spoljašnjeg. On je i mjesto gdje se dešava začecje djece, najveći stvaralački i mistički akt čovjeka. U porodici se ostvaruje vječnost ličnog života muškarčevim prenošenjem sjemena ženi za njihov dalji život u svojim potomcima. Akt rađanja djece kroz koji se ostvaruje besmrtnost života ima metasocijalno i metaistorjsko značenje zbog čega se i Rozanov kritički odnosio prema istoriji i progresu smatrajući ih inicijatorima disharmonije svakodnevnog i porodičnog života. Porodica i način života u njoj i svakodnevna, prosta narodna kultura bili su zaštita i temelj čitavog društva i istorijskog načina postojanja Rusije. Stoga princip svake državne politike treba da bude očuvanje porodične tradicije i privatnog života i sankcionisanje svega onog što može narušiti njihov autoritet a to su po Rozanovu bili revolucionari indoktrinirani „progresivnim“ i „nihilističkim“ idejama ruske literature i zapadne kulture.

Drugi čuvar porodice je pravoslavlje koje „u najvećoj mjeri odgovara harmoničnom duhu ali istovremeno i unajvećoj mjeri smeta uznemirenom duhu“. Ono se po Rozanovu više od ideje Boga odomaćilo u svakodnevnom životu ruskog čovjeka. Obredni i ritualni aspekt nijesu imali skoro nikakav značaj u njegovom mističkom razumijevanju pravoslavlja. Međutim nijesu samo kapitalizam, socijalizam i revolucije bili opasnost za porodicu nego i pravoslavlje sa svojim „prezirom prema polu“ i rigidnim odnosom prema razvodu i nepriznavanju „nezakonitorođene“ djece. Razlog takvog neadekvatnog i pogrešnog razumijevanja svakodnevnog života, porodice i pola treba tražiti po Rozanovu u „neljudskim“ atributima samog Hrista kao što su njegova bezdomnost, usamljenost i „bezgrešno začecje“. Porodivši supranaturalizam, idealizam i duhovnost hrišćanstvo je po njemu negiralo sve ovozemaljsko, polne odnose, prirodu, fiziologiju, biološku ipostas čovjeka i svekoliku sferu njegov tjelesnog tj. empirijskog načina bivstvovanja. Ustajući u zaštitu porodice protiv religioznog i državnog sistema Rozanov piše: „Ja sam davno odlučio da je kućni prag, svoj dom i svoja porodica jedino sveto mjesto na zemlji, jedino čisto bezgrešno mjesto, veće od Crkve sa njenom inkvizicijom, veće i od hramova jer se u njima prolivala krv“. Borba za porodicu dovela je Rozanova do, kako se on izražavao „religioznog“ i „svetog“ utemeljenja porodice i pola.

Filosofski pogledi na porodicu Rozanova i danas „nakon tačno 100 godina od njegove smrti i uprkos značajno izmijenjenim socijalno-političkim okolnostima, u uslovima savremene kulture, ne prestaju da nas inspirišu da se zapitamo o vrijednostima privatnog i porodičnog života i važnim aspektima našeg tekućeg života, našeg vlastitog bivstvovanja i smrti. U XX-om vijeku institucija porodice našla se na meti udara raznih i brojnih neprijatelja i protivnika i jedva da je uspjela da preživi. Tome je doprinijela ne samo nezainteresovanost oficijelnih religioznih ideologija za nju već i ideološki pritisak koji je ona permanentno trpila u uslovima dva velika evropska totalitarizma: fašizma i komunizma. Ona ne samo da tada nije mogla biti oaza slobodnog i intimnog jedinstva „volećih ljudi“ već i danas joj to

ostaje teško dostižan ideal. U uslovima globalnog uticaja masovne kulture i konzumerističke svijesti koji promovišu egoizam, ravnopravnost polova, abortuse, jednopolne brakove, homoseksualizam, nasilje, pornografiju, prostituciju, alkoholizam i narkomaniju, porodične vrijednosti se nalaze u još većoj krizi. Stoga Razanovljeva razmišljanja o porodici, načinu života, rođenju djeteta iako panerotski i mistički obojena u mnogo čemu su poučna jer skreću našu pažnju na tako važan fenomen ljudskog života kao što je rađanje djeteta. Njegov strah i drhtanje pred svetinjom života, i strepnja vezana za mogućnošću njegovog gubitka rađali su u njemu plamenu vjeru u pobjedu zemaljskog života nad smrću. „Smrt, piše on, nije konačna, ona je samo način obnove, jer ja sigurno živim u svojoj djeci, u njima živi moja krv i tijelo i dakle ja nikako ne umirem, umire samo moje sadašnje ime. Tijelo i krv nastavljaju da žive i u djeci naše djece i zatim opet i u njihovoj djeci i tako u vječnost! Samo da ima rađanja i „nikada neću umrijeti“. Na taj način smrt ... je prosto način vječnog obnavljanja, vječno mladog, mladičkog lica zemlje...”

3. RELIGIOZNI MODERNIZAM ROZANOVA: PRAVOSLAVNO ANTIHRIŠĆANSTVO

Pogled na svijet Rozanova iz religiozne perspektive se može odrediti kao modernizam. On je poput Solovjova bio par excellence religiozni reformator. Dobro je poznavao suštinsku razliku između starozavjetnog, jevrejskog i novozavjetnog jevanđeoskog razumijevanja čovjeka. Jedinstvo religije i pola po Rozanovu je najtransparentnije u Starom Zavjetu kao i u mnogim drevnim religijama (paganstvu, egipatskoj religiji, kod jevreja itd.). U tom kontekstu on tumači hrišćanstvo kao učenje protiv pola a to znači i protiv suštine istinskog hrišćanstva, protiv samog života. Rozanov kao što će to kasnije učiniti Hajdeger, optužuje hrišćansku metafiziku i na njoj izgrađenu filosofiju za nihilizam. „Ne treba svijet. Ne treba uopšte ništa ... Nihilizam“. U djelu napisanom pred kraj života, „Apokalipsa našeg vremena“ (1917) antihrišćanski motivi dostižu vrhunac:

„U Hristu svijet je izgorio“; „Hrišćanstvo je neistinito, ali ono je nije nemoćno“; „Hrišćanstvo nije kosmologično, na njemu trava ne raste. I stoka se od njega ne razmnožava i ne plodi. A bez stoke i trave čovjek nemože da preživi. Znači uprkos svojoj ljepoti hrišćanstva čovjek ipak pomoću njega ne može da preživi. Lijep je manastirčić, u njemu ima mnogo hrišćanstva pa ipak on se hrani susjednim drvećem. I bez drveća svi monasi bi umrli od gladi...“ hrani“ se on onim nehrišćanskim“.

Hrišćanstvo nije svijetla i radosna religija već tamna i mračna budući da zna samo za manastirsko zatočeništvo i osamu, bespobnost i smrt. Dok u Starom Zavjetu jednu od najvećih vrijednosti predstavlja život roda, porodica i rođenje djece dotle kod hrišćana, ističe Rozanov, sve je to „nedostojno“ i u zavisnosti od toga koliko se ono uvećava odlazi u grijeh u zlo i sknavljenje, u odvratnost“. Nipodaštavanje i satanizovanje čovjekovog polnog života je po njemu rezultat „prevrednovanja svih vrijednosti“ koje je donijelo hrišćanstvo sa sobom. Međutim Rozanov nije uvijek dosledno i u potpunosti negirao duh novozavjetne vjere. On je samo naglašavao protivrječnost dva zavjeta u vezi sa temom Hristovog rođenja i smrti. Jedan je sugerisao religiozni pesimizam a drugi spasonozni životni optimizam.

Kao što smo već ranije istakli Rozanov je težio da „spusti“ Boga na zemlju i učini ga bližim realnom i stvarnom svakodnevnom životu. On smatra da je takva religiozna praksa pravoslavlja suštinski određivala ruski način razumijevanja hrišćanstva. Taj tradicionalni faktički način recepcije i percepcije hrišćanske vjere sadržan u ruskom pravoslavlju Rozanov je smatrao najvećim oblikom religioznosti.

Što se tiče teme Crkve i njene uloge u formiranju ruskog nacionalnog i duhovnog identiteta, koja je bila nezaobilazna tema njegovih prethodnika i savremenika, tu je on bio prilično ambivalentan. U „Osami“ i „Opalom lišču“ Rozanov nam se pokazuje, u za njega tako karakterističnoj protivrječnosti. Tako on piše: „Ko voli ruski narod

nemože da nevoli crkvu. Zato što su narod i njegova crkva jedno. I samo kod rusa je to jedno“. Nesrećniče zašto si onda nasrnuo na nacionalne svetinje? “Zbunio se moj um, apsolutno se zbunio... Čitav svoj život posvetio sam rušenju onog što jedino volim na svijetu jeli bila u koga tužnija sudbina“. I zaista njegova sudbina je bila tužna i tragična.

Rozanova su mučile religiozne sumnje. U Boga je vjerovao ali je govorio da ga Hristu “treba privesti“. Zenjkovski će takvu poziciju Rozanova u svojoj „Istoriji ruske filosofije“ objasniti činjenicom da je on bio unutar hrišćanstva ali da zaslijepljen svetošću bića nije vidio ono najglavnije u njemu, preobraženje ploti i vaskrsenje. “Kod Rozanova već spasena i blagoslovena priroda ustaje protiv ideje krsta. Najdublji i najsuptilniji naturalizam, čije disanje često se osjeća u pravoslavlju zbog njegovog kosmizma, njegove usmjerenosti ka ideji preobražaja svijeta, pokorio je Rozanova sa neuobičajenom snagom“. Međutim drugi istoričar ruske filosofije i crkve G. Florovski prigovoriće svom kolegi i spravom izjaviti da se: „Naturalizam Rozanova nikako nemože nazvati hrišćanskim i može li uopšte njega da bude? Rozanov prihvata svijet kakav nam je dat ne zbog toga što je on tobože spasen, već zbog toga što on nema ni potrebu za spasenjem... i upravo takav nepreobraženi svijet je toliko drag Rozanovu da zbog njega odbacuje Isusa.“

Bilo kako bilo originalnost i značaj filosofske misli Rozanova je bezupitan i spravom njegovo ime pripada plejadi čuvenih mislilaca tzv. ruske religiozno filosofske renesanse. On je dao novi sjajni ton toj raznolikoj duhovnoj dugi.

Pred Rozanovom je stajao nevjerovatno složen zadatak: istaći i opravdati ideju čovjeka kao seksualnog bića u hrišćanskoj kulturi. On je podvrgnuo filosofskoj kritici ideju grešnosti pola, razvio razumijevanje čovjeka kao seksualnog bića i prvi u istoriji pravoslavlja pridao seksualnosti pozitivni smisao. Učenje Rozanova je mnogo smjelija i reformatorski radikalnija kritika hrišćanske kulture od one Frojdove budući da ono predstavlja imanentnu kritiku hrišćanstva iznutra. Njegovo filosofiranje je usmjereno na promjenu hrišćanskog odnosa prema svijetu, na preporod hrišćanske kulture koja treba da prihvati a ne da odbacuje čovjekovu seksualnost.